

PŘÍNOS SOVĚTSKÉ EKONOMICKÉ GEOGRAFIE K ROZVOJI ČESKOSLOVENSKÉ EKONOMICKÉ GEOGRAFIE

M. Drápal, Z. Tarabová, D. Trávníček

Katedra geografie přírodovědecké fakulty University J. E. Purkyně
Brno, Kotlářská 2, ČSSR

Došlo: prosinec 1976

Резюме

ВКЛАД СОВЕТСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ В РАЗВИТИЕ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ

На развитие экономической географии за последние двадцать лет оказали значительное влияние труды, исходящие из концепции советской экономико-географической школы.

Советская экономико-географическая школа основана на традициях русской географической школы. Она успешно способствовала процессу строительства народного хозяйства (разработка вопросов экономического районирования). В формировании советской экономико-географической школы значительное участие принимал Н. Н. Баранский, который настаивал на географическом аспекте в экономико-географическом исследовании. Ему же принадлежит заслуга в деле развития районного направления.

Труды советской экономико-географической школы имели большое значение для развития общей экономической географии и содействовали повышению интереса к теоретическим проблемам экономической географии.

В чехословацкой экономической географии влияние советской экономической географии начало проявляться более выразительно лишь после второй мировой войны. Больше стали применять экономическую географию при решении практических задач.

Summary

**The contribution of Soviet economic geography to the
development of Czechoslovak economic geography**

The development of economic geography in the last twenty years has significantly influenced the papers based on the conception of the Soviet school of economic geography.

The Soviet school of economic geography started from the tradition of the Russian geographical school and it successfully joined the process of building up the national economy (elaborating the problems of setting up economic regions). In the formation of the Soviet school of economic geography a significant place belongs to N. N. Baranski who asserted the geographic aspect of the economic and geographic research and who has a great merit in developing the trend of economic regions.

The work of the Soviet school of economic geography were of great importance also for the development of general economic geography and contributed to increased interest in theoretical problems of economic geography.

In Czechoslovak economic geography the influence of Soviet economic geography became itself in a significant way only after World War II. It asserted itself by a greater share of economic geography in solving practical tasks.

1. ÚVOD

Vývoj ekonomické geografie v posledních padesáti letech významně ovlivnily práce vycházející z koncepce sovětské ekonomické-geografické školy.

Sovětská ekonomicko-geografická škola vyšla z tradic ruské geografické školy a úspěšně se zapojila do procesu přetváření výrobních sil a výrobních vztahů socialistické společnosti. Ekonomická geografie měla v předrevolučním Rusku jen velmi málo zástupců, byla vědou převážně popisnou, neučila se na školách a nebyla známa širší veřejnosti. Rychlý rozvoj ekonomické geografie nastal po Velké říjnové socialistické revoluci. Velmi rychle se dovedla zapojit do řešení otázek souvisejících s plánovitým rozvojem národního hospodářství a získala tak tvůrčí charakter.

2. FORMOVÁNÍ SOVĚTSKÉ EKONOMICKÉ GEOGRAFIE

Významným podnětem pro rozvoj sovětské ekonomické geografie ve dvacátých letech, byl „Náčrt plánu vědecko-výzkumných prací“, který vypracoval V. I. Lenin pro Ruskou akademii věd již v dubnu 1918. V této práci nastínil základní směry utváření výrobních sil socialistické společnosti a základní směry rozvoje národního hospodářství za předpokladu racionálního rozmístění průmyslu, koncentrace výroby a elektrifikace země. Na základě této koncepce byl r. 1920 vypracován jednotný státní plán elektrifikace Ruska-GOERLO. Ten měl velký význam pro řešení otázek spojených s rozmístěním výroby. Kromě obecné části obsahoval tento plán vyčlenění a charakteristiku rajónů sovětského Ruska.

Rozpracováním plánu GOERLO vznikly podnětné práce o ekonomickém rajónování území sovětského Ruska. K nejvýznamnějším patří dvě, na nichž se podílely při vypracování kolektivy odborníků vedené M. I. Kalininem a G. M. Křižanovským. Výsledkem této kolektivní práce byly dva důležité dokumenty:

1. „Zpráva Gosplanu III. sekce VCIK o ekonomickém rajónování Ruska“ (1922), 2. „Téze k otázkám ekonomického rajónování“ (1922). Nové metody ekonomické geografie, které vznikly při vypracování plánu Goerlo a prací Gosplanu, našly své uplatnění jak v praxi, tak i v teorii ekonomické geografie. Teoretické základy ekonomického rajónování, které vznikaly v dvacátých letech, měly zásadní význam pro vytváření sovětské ekonomicko-geografické školy. Mnozí ekonomičtí geografové se přímo podíleli na vytváření plánů rozvoje národního hospodářství a na projektech velkých staveb — např. mezirajónových kombinátů (mj. Alexandrov, Mikitin, Kolosovskij). Další ekonomičtí geografové, především N. N. Baranskij a jeho žáci, se zaměřili na rozpracování teorie ekonomické geografie, na zkvalitnění výuky této disciplíny na vysokých a středních školách a na přenášení výsledků teoretických studií do praxe.

Myšlenky nového směru ekonomické geografie byly značně odlišné od tradičních ekonomicko-geografických koncepcí, které se udržovaly z dřívějších období. Tyto koncepce (zejména antropogeografická, odvětvově-statistická a srovnávací) byly podrobeny vědecké kritice, založené na marxisticko-leninské teorii a na zobec-

nění zkušeností z praxe socialistického budování národního hospodářství. Tato podrobná kritika měla velký význam pro další rozvoj sovětské ekonomické geografie, neboť současně s odsouzením základních teoretických koncepcí buržoazní vědy byly vyzdvíženy ty metodické prvky, poznatky a vědecké tradice, na které bylo třeba navázat a které mohly být dále rozvíjeny na nových základech.

První období rozvoje sovětské ekonomické geografie bylo charakteristické velkým množstvím prací z ekonomického rájónování. Značná pozornost byla věnována vyčlenění a stanovení hranic velkých ekonomických rájónů a systému jejich podrájónů, jejich všesvazové specializaci, rozvoji dopravní sítě, využití přírodních a pracovních zdrojů, dále pak rozvoji a rozmístění průmyslu, energetiky a zemědělství jednotlivých rájónů. Významnou úlohu při utváření tohoto rozhodujícího směru měl I. G. Alexandrov, který se podílel na zpracování projektu ekonomického rájónování SSSR a podílel se také na praktickém vytváření výrobních komplexů.

Pro vytvoření koncepce nové ekonomické geografie bylo třeba provést zobecnění nahromaděných teoretických poznatků, hypotéz i konkrétních faktů v jeden celek. Takové zobecnění mohl uskutečnit pouze badatel s velkým nadáním, se schopností syntézy, znalostí ekonomicko-geografické literatury, obeznámený s geografickými poměry SSSR a s dobrými znalostmi marxisticko-leninské filozofie. Takovým pracovníkem byl N. N. Baranskij.

Pro rozvoj ekonomické geografie měla základní význam jeho učebnice „Ekonomická geografie SSSR. Přehled oblastí Gosplanu“ (1926), v níž se zabývá historickým rozvojem společenské dělby práce v někdejším carském Rusku a pak v SSSR a procesem formování ekonomických rájónů. N. N. Baranskij hodnotí ekonomické rájóny SSSR jako složité komplexy v systému společenské dělby práce uvnitř státu a v systému mezinárodní dělby práce. Prosazuje geografický aspekt ekonomicko-geografického výzkumu a za jeho hlavní složky považuje teritoriálnost, historičnost a komplexnost. Tuto koncepci nazývá rájónovým směrem ekonomické geografie a klade ji do protikladu k odvětvově-statistickému pojetí školy V. E. Děna.

Rájónový směr, tak jak ho zformuloval N. N. Baranskij, byl použit v praxi při zpracování třetího (oblastního) dílu „Prvního pětiletého plánu“; vypracoval jej kolektiv ekonomických geografů za vedení L. L. Nikitina. N. N. Baranskij měl značnou zásluhu na vytvoření sovětské ekonomicko-geografické školy a jeho činnost byla velmi rozmanitá. Význačnou měrou se zasloužil o rozvoj ekonomické geografie na moskevské Lomonosovově univerzitě, důsledně prosazoval začlenění ekonomické geografie do systému geografických věd, zasloužil se o vzájemné propojení prostorového a historického aspektu v ekonomické geografii důsledným prosazováním marxisticko-leninských principů. Za hlavní proces v ekonomické geografii, který organicky sjednocuje historické a prostorové aspekty, považoval územní společenskou dělbu práce.

Zdůraznění tohoto problému, studium jeho forem, zvláštností a změn spojených s dějinami společnosti je charakteristickým rysem Baranského školy, jak často bývá sovětská ekonomicko-geografická škola nazývána. N. N. Baranskij se také zabýval vzájemným vztahem odvětvového a regionálního hlediska v ekonomické geografii a vystupoval proti formálně-statistickému popisu, opomíjení historického vývoje a územního studia hospodářských odvětví. Ukázal potřebu komplexního rozvoje národního hospodářství i komplexního rozvoje jednotlivých ekonomických rájónů.

Do vytvoření Baranského školy se tradovalo, že ekonomická geografie může využívat pouze statistické materiály, kartografické podklady a údaje z literatury. Baranskij nezavrhoval tyto informační zdroje, ale prosazoval také využívání původních materiálů, získaných při terénních ekonomicko-geografických výzkumech (expedicích).

Koncepci Baranského převzala řada badatelů, kteří při zachování individuálního přístupu doplňovali a obohacovali sovětskou ekonomicko-geografickou školu jako celek. Byli to především I. A. Vitver, N. N. Kolosovskij a R. M. Kabo.

Rajónový směr zůstal vůdčím směrem sovětské ekonomické geografie i v pozdějších letech a byl dále obohacován pracemi jak praktického, tak teoretického zaměření.

Při formování sovětské ekonomicko-geografické školy probíhala i diferenciace sovětské ekonomické geografie. Již v počátcích ustavení této školy se v souladu se specifičností hlavních ekonomických zákonitostí prosadilo rozdělení na ekonomickou geografii socialistických a kapitalistických zemí, k nimž v padesátých letech přibyla ještě ekonomická geografie rozvojových zemí. Dále se pak vyčlenila skupina ekonomicko-geografických disciplín, studujících hlavní odvětví národního hospodářství. Vznikl tak rozvětvený systém ekonomicko-geografických věd studujících různé stránky společného objektu studia (např. geografie průmyslu, zemědělství, dopravy, obyvatelstva).

Diferenciace ekonomické geografie měla velký význam i pro rozvoj obecné ekonomické geografie a přispěla také ke zvýšení zájmu o teoretické problémy ekonomické geografie. Sovětští geografové si správně uvědomují, že diferenciace je účelná pouze ve spojení se syntetickým aspektem výzkumu, při kterém každá tzv. „odvětvová“ práce směřuje k syntéze a zahrnuje prvky komplexního přístupu. Proto se často práce sovětských ekonomických geografů vyznačují studiem vzájemných vztahů jednotlivých ekonomicko-geografických prvků k prvkům přírodního prostředí a snahou dovést dílčí výzkumy až k základním územním jednotkám. Mnohé z teoretických koncepcí byly a jsou využívány v praxi, zejména v oblasti územního plánování. Velké množství praktických výzkumů prospělo ekonomické geografii při rozvoji základních znalostí a upevnilo i pozici ekonomické geografie jako vědní disciplíny.

3. VÝZNAM SOVĚTSKÉ EKONOMICKO-GEOGRAFICKÉ ŠKOLY PRO ROZVOJ ČESKOSLOVENSKÉ EKONOMICKÉ GEOGRAFIE

Vliv sovětské ekonomicko-geografické školy na naši ekonomickou geografii se začal významněji uplatňovat až po druhé světové válce. Revoluční přeměny naší společnosti i národního hospodářství zastihly naši geografii nepřipravenou. Osvobození Československa Sovětskou armádou a jeho začlenění do socialistického tábora přispělo k zlepšení hmotných podmínek rozvoje naší ekonomické geografie. Ta se mohla dále vyvíjet podle sovětského vzoru a aplikovat metody sovětské ekonomicko-geografické školy na naše poměry.

Aby se československá geografie mohla přiblížit svému velkému vzoru bylo by třeba podstatně rozšířit a prohloubit především univerzitní studium. Pro odborné studium ekonomické geografie byl předepsán širší vědní základ z oborů fyzicko-

geografických a z kartografie; látka ze všeobecné ekonomické geografie se rozdělila do několika dílčích oborů. Tak byly od počátku padesátých let zavedeny samostatné přednášky z geografie průmyslu, zemědělství, dopravy, sídel a obyvatelstva s demografií. Poměrně brzy se začaly přejímat sovětské zkušenosti z rajónového plánování. Do značné míry tomu napomohlo i vydání monografie o Československu od I. M. Majergojze, která prvně vyšla r. 1954. Autor v ní uplatnil základní aspekty rajónového směru v podmínkách našeho státu. Ekonomičtí geografové se postupně zapojovali do práce v regionálním plánování. Z počátku spolupracovali na dílčích úkolech (např. funkční klasifikace obcí, ekonomicko-geografické rozbory vybraných území) a později se mnozí z nich uplatnili i jako pracovníci ústřední nebo krajské plánovací služby. Pokud však jde o současné uplatnění ekonomických geografů v praxi, zaostávají českoslovenští geografové dosud značně za geografy sovětskými.

Již od r. 1954 se v tematickém zaměření ekonomické geografie začala uplatňovat koordinační funkce ČSAV. Tento vliv a současně s ním i možnosti dalšího rozvoje ještě vzrostly po založení Geografického ústavu ČSAV r. 1963. V souladu s perspektivním plánem ČSAV se československá geografie zaměřila jednak na zpracování ekonomicko-geografických monografií menších oblastí, na geografickou charakteristiku jednotlivých výrobních odvětví na našem území a později i na ekonomicko-geografickou rajonizaci ČSSR.

4. Z Á V Ě R

Československá ekonomická geografie v současné době pod vlivem a na základě osvojení poznatků sovětské ekonomické geografie spolupracuje při vypracovávání návrhů ekonomických opatření, zejména v oblasti územního plánování. Zapojila se úspěšně do práce na úkolech ekonomicko-geografické rajonizace ČSSR, problematiky ekonomického hodnocení ČSSR, studia životního prostředí apod. Opírajíc se o učení marxismu-leninismu zaměřuje se naše ekonomická geografie především na řešení úkolů souvisejících se socialistickou výstavbou státu.

L I T E R A T U R A

- Baranskij N. N. (1960): *Ekonomičeskaja geografija. Ekonomičeskaja kartografija.* 450 s. Moskva.
- Doberský J. (1951): Úspěchy ruské a sovětské geografie. *Sborník ČSSZ* 56; 27—43.
- Korčák J. (1955): Deset let československé hospodářské geografie. *Sborník ČSSZ* 60; 180—186.
- Korčák J. (1960): *Economic Geography in Czechoslovakia* (Stav hospodářského zeměpisu v Československu). *Sborník ČSSZ* 65; 246—252.
- Korčák J. (1971): Příspěvek českých geografů k rozvoji socialistické ekonomiky. *Sborník ČSSZ* 76; 165—170.
- Majergojz I. M. (1954): *Čechoslovakija. Kratkaja ekonomiko-geografičeskaja charakteristika.* 310 s. Moskva.
- Sauškin J. G. (1973): *Ekonomičeskaja geografija: istorija, teorija, metody, praktika.* 559 s. Moskva.
- Teoretičeskije problemy ekonomičeskoj geografii. *Voprosy geografii* 95, 206 s. Moskva 1974.

